

DRUŠTVENE I INTELEKTUALNE KOMPONENTE NAŠE DANAŠNJE KNJIŽEVNOSTI I UMETNOSTI

VII.

Sveukupno, po tipu, proizvodi nove jugoslovenske umetnosti kompromisni su. Na jednom kraju stoji forma, koja je u celini postigla vidan napredak; na drugom kraju, neke rezerve ake ne i odvajanje od stvarnosti. Takvo rešenje u mnogome ni je bilo srećno. Negde nije islo direktno na ustrb vrednosti, pre svega u literaturi, mada je i tu forma isprednjačila pred značenjem; ali u čitavim granama, kao što su drama i film, sigurno jeste. Naš estetizam – kako bismo ukratko odredili karakter ostvarenih dela – nije sasvim čist. On je prividan, ili barem polemički, da ne kažem politički, neisteran do kraja ni u čemu. Nije slučajno ni nevažno što su najbolji rezultati ostvareni u onim oblastima umetnosti koje su dosta daleko od reči ili sasvim izvan nje. (slikarstvo, crtani film).

Da li se sa tim stanjem inozemno pomiriti ako uzmem u obzir razne istorijske i teorijske okolnosti?

Istina je da položaj umetnosti u današnjem svetu nije nimalo zavidan. Na raznim stranama politika je doveđeno u pitanje mnoge osnovne pretpostavke slobodnog umetničkog stvaralaštva. Neće-mo se ovde baviti najekstremnijim primerima. Recimo, Paster-nakovom Nobelovom nagradom. Ne manje drastična je i sudbina famozne rezolucije francuskih intelektualaca čiji je rasplet još uvek u toku, itd. itd. Na trećoj strani viši se ogromna komercijalizacija umetnosti. I neki imanentniji faktori, sa ritmom modernog života na čelu, zaključno sa gubljenjem poverenja u intenciju i u umetnost pred napretkom razumskog saznanja, izazvali su da reč literature i umetnosti nema više onakvo ne-posredno pravilo, nego nekad i pitanje je hoće li ga buduće i imati. Pošto je pao romantični oreal koji je sijao oko umetnosti, sada smo svedoci izvesne njene decentralizacije, individualizacije i privatizacije.

Ali te stvari ne važe u potpunosti za nas ovde. Naša umetnička reč istorijski je još neizvijljena pa možda treba i danas još da bude delatna i šire i strikti ne u drugim zemljama. Ako i nije tako, ono barem u pogledu okvirnih političkih i ideoloških garancija koje društvo daje umetnosti mi imamo u Jugoslaviji prilično idealnu situaciju. Principski, kod nas se izišao iz totalitarne sfere. Ništa nas ne podstiče na totalne optore prema kretanju društva; od nas niko ne traži dokazu totalnog pristanka u stilu socijalističkog realizma; nazad, komercijalni zahtevi ne diktiraju tempo naše umetnosti ni izdaleka onako kao u inostranstvu.

Medutim, to su sve mogućnosti. One same ne odlučuju ni o karakteru ni o vrednosti umetnosti koja se stvara. Jer, u mnogim sredinama, uprkos totalitarnoj situaciji, čak i za vreme njenog maksimalnog ispoljavanja (na Zapadu, u Makartijevoj Americi i danas u De Golovoj Francuskoj) ili kad ona samo za trenutak popusti (sto se desilo sa sovjetskim i poljskim filmom) pojaviju se dela koja su u prosek u dosta značajnija od naših. Gde su razlozi? Ukoliko ih nema u onim „radnim pretpostavkama“ obezbedjenim od strane društva, ponekad izgleda da ih valja tražiti u stvaralačkoj ne moći ljudi koji se umetnošću bave. Ni to ne bi bila cela istina. Nju moramo da pronadjemo izvan ovih, ovako sumarno zamislenih krajnosti, u konkretnoj klimi naše kulture, umetnosti, književnosti. Poredajmo tih nekoliko nizova uzroka i uslova.

VIII.

Na prvom mestu stoji sam socijalizam. U našoj zemlji pravi se jedan društveni oblik koji, ako aktuelno nije mogao da otkloni

sve najdrastičnije nejednakosti u odnosima između ljudi, nejednakosti iz sfere primarnog, materijalnog otudjenja čovekovog od sopstvene ljudske suštine, on garantuje perspektivu i za nju vežuje celo svoje kretanje. Takva činjenica zahteva jedan naročit odnos umetnosti prema društvenim pojavama, koje on u ovoj ili onoj meri, svako na sebi svojstven način, uključuje u svoje stvaralaštvo. Poznato je da se kroz dosadašnju istoriju umetnik dosta budio protiv pošteđivanja stvarnosti svoga društva i doba, bez obzira na to u čemu ćega se njegov protest dizao. U socijalizmu posao mu je daleko odgovorniji zato što objektivno on prvi put u istoriji čovečanstva ima pred sobom društvo kome u principu može da kaže da. Ali kako onda da njegova eventualna kritika буде konstruktivna? Da li da u svoju sliku sveta ubaci i one savremene neprevaziđene negativne pojave? Umetnik, prirodno, ne želi da u bilo kom smislu doveđe nove društvene tečinkove u pitanje. Ne zato što bi on stvarno ugrožavao njihovo dalje nesmetano postojanje, već sam u sebi ne htio da prebaci meru objektivnosti i autentičnosti. Ako osim toga ima na umu da svi mi kao pojedinci zaostajemo za svojim vremenom, na njegovim najboljim tendencijama, za celinom razvoja koju je u Jugoslaviji bio izuzetno buhan i komplikovan; ako je, znači, i toga svestan, ne snalazeći se dovoljno u toj dinamici, radije se obraća problemima koji su, prosti rečeno, manje osjetljivi.

Slučaj je naročito komplikovan kod onih naših stvaralača koji su lično učestvovali u pripremanju i izvođenju revolucije i u njenoj daljem kretanju posle pobede. Sa godinama, oni kao da sve više neguju obdržanu vernost, ne dozvoljavajući ni sebi a kamoli drugima pravo na umetničko bavljenje, recimo, socijalnom problematikom. Iz njihovih redova potekla je jedna veoma provizorna i proizvoljna konceptacija. Ona nije toliko deklarativno formulisana koliko se može pronaći između redova u njihovoj stvaralačkoj praksi. Ukoliko je onda kad su se pojavile druge, znavanje – da tako kaže, – koje su dale osnovu onoj iz Programa SKJ. Formula je otprilike ovako glasila: nama političarima politika, vama pisca i estetika (sa intonacijom) zna se koj je posao od ta dva važnijih). Uopšte, kao da se napravio precutan sporazum o dezinteresmanju pisca za društvene probleme ili o sasvim posebnom njegovom postavljanju prema njima.

U vezi s politikom stoji i to što naš literarni, pozorišni i filmski stvaralač nije pravi javni radnik. Ili ide preširoko baveći se opštih politikom, ili je suviše zainteresovan samo za svoga „strukovna“ pitanja. U oba slučaja on nije javni radnik u onom smislu u kome to znači iz

psihološki teren, unutrašnji i privredni čovekov svet na čijoj je humanizaciji danas valja raditi, naravno ne samo u umetnosti.

Sa ovakvim argumentima lako bismo se obraćali da nije drugog niza faktora, praktično-ideoloških i političkih. Pomenuo sam njihov uticaj na celokupnu današnju umetnost u svetu. Ni mi nisam sasvim toga postedjen, iako na vrlo specifičan način. Pre svega, mnoge naše reakcije iznudjene su spolja. Naročito je u doba Informbiroa bilo tako. I danas imamo masu pojava koje o tome svedoče. Neosporno, učesna naše knjige prevede se u inostranstvu samo zato što se čulo da sadrže elemente za kriticu socijalizma; zatim se prevedu crno-humorna literatura odnosno seljački naturalizam. Pritom se malo pažnje obraća na umetničku vrednost ovih tekstova. Za užrata, na strani se, često prema karakteru jugoslovenske umetnosti izvedbe zaključi o jugoslovenskom društvu uposte. O tome nije da se mora voditi računa u spoljnoj politici. U unutrašnjoj takvi obziri takođe reči ne postoje. Naše društvo, shodno svojoj unutrašnjoj strukturi, nema potrebu za tim, oni su u biti ne oseća ugroženo umetnošću.

Bilo kako bilo, i kod nas umetnost, specijalno umetnost reči, povlači za sobom neposredno političke konzekvenčne. Prvi savet koji odatle sledi jednostavan je: bolje ne davati povoda... Izbilja, jedna slična kvazi-formula dosta dugo je visila u vazduhu između politike – i umetnosti (odnosno književnosti), a zadržala se u našim glavama čak i onda kad su se pojavile druge, znavanje – da tako kaže, – koje su dale osnovu onoj iz Programa SKJ. Formula je otprilike ovako glasila: nama političarima politika, vama pisca i estetika (sa intonacijom) zna se koj je posao od ta dva važnijih). Uopšte, kao da se napravio precutan sporazum o dezinteresmanju pisca za društvene probleme ili o sasvim posebnom njegovom postavljanju prema njima.

Kod nas, danas, dogmatizam se obično ispolji u ponekaj prepriuci i dogovoru da umetnici nešto ne urade – a ne u insistiranju da to nešto urade na određen način (kao što se praktikuje u SSSR-u).

Dogmatizam se naročito zadržao u kulturnim ustanovama,

ricanje zainteresovane i naravno obrazložene reči o različitim društvenim pojavama. Ja smer da tvrdim da stvari idu dole da nam umetnici zbilja slabo poznuju strukturu današnjeg jugoslovenskog sela (osim sentimentalno i turistički), radničkog samoupravljanja (sve se redje pomije čak i onaj „idealni radnik“), a pi male savremenog intelektualca (to smo malo mogli da se osvezimo i na ovom Stražilovskom susretu). I ne trude se da bude drukčice.

I posle bitnih relativizacija, programskih, teorijsko-kritičkih i onih koje je izvela sama književna praksa, u našoj umetničkoj konstelaciji ostali su neugaseni mnogi dogmatički refleksi. Namerivo ne kažem otpori, jer su posredi izvesne takoreći mehanički reakcije koje se pojavljaju uprkos najboljim našim nameštama. Znamo, poslednja suština njihova sastoji se u deklarativnom precenjivanju uloge umetnosti u životu i stvarnom podvrgavanju te fiktivno velike umetnosti raznim neumetničkim svrhama i interesima.

Taj dogmatizam kod nas je istorijski već osudjen. Ukoliko i jeste opravdan, on važi samo za prevaritev situaciju u društву, on je i sam apstraktno dovoalentan. Ali utoliko uporniji hoće i nove kulturne kontekste da svrsta u dva neprijateljska fronta okretnu u celini i u svemu jedan protiv другог, – ne vodeći dovoljno računa o tome da se dana ratuju na drugim nivoima, drukčijim sredstvima itd.

Ali i naš antidogmatizam još uvek ponege sasvim dogmatiski reaguje. Iz preteranog straha od staljinizma, on upravo staljinistički apriorno a totalno likvidira svaku striktiju ištančenju socijalističkog ekvivalenta umetnosti. Egzemplarno je i naše dugogodišnje ignorisanje posleobtobarske sovjetske književnosti, koju je i socijalistički realizam izbrisao, koja je medutim ostarivala masu dragocenih stvaralačkih pouka za svakog koga interusuje sudbinu umetnosti u socijalizmu.

Kod nas, danas, dogmatizam se obično ispolji u ponekaj prepriuci i dogovoru da umetnici nešto ne urade – a ne u insistiranju da to nešto urade na određen način (kao što se praktikuje u SSSR-u).

Dogmatizam se naročito zadržao u kulturnim ustanovama,

pod maskom lažne objektivnosti koju on oduvek voli da koristi. Mislim u prvom redu na izdavačke kuće, na žirije za dodjeljivanje nagrada, na filmske savete, znači na institucije koje u primernoj meri mogu da utiču na umetničko stvaralaštvo. One se, međutim, i dalje veštaka drže na principu ravnopravnosti i klacalice, koje sankcionise nekadašnju oštru polarizovanost pisaca i ostalih umetnika, dodajući neu-tralce između tih polova koji više nisu stvari polovi. Ako ne to, onda su rečene institucije nezainteresovane za usmeravanje razvoja u bilo kom smislu. A i na tim poljima praktične kulturne politike moralu bi da se reflektuje nova situacija, da se prizna današnja razudjenost pojava i potpomognje buduća, još bolja diferencijacija jugoslovenske kulture.

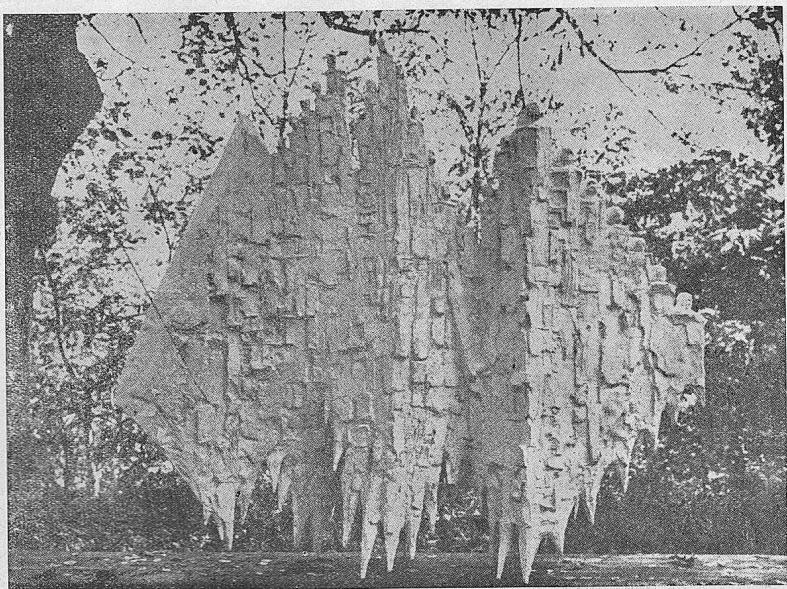
Zasebnu liniju vuku domaći kontinuiteti, razne naslednje i neuništene istorijske inercije ovo-g društvenog terena. Njihovo zajedničko ime najpre će biti: odustrovo prave kulturne sredine, pravog medija. Tako, kolajima starianske zablude o „misiji“ umetnosti, počevši od one o belezi (belezi u principu ravnopravnog nadgrobnom spomeniku) kojom se spasavamo od zaborava i prolažnosti, zaključuju se prosvetarstvom, sa isticanjem pedagoške uloge umetnosti u ovom našoj jednoj govorarskoj zemlji, čiji narod, je li, treba podizati iz zastalosti i sl.

Veliku štetu nanosi jedna tradicionalna tvrdnja, izrasla iz teške inferiornosti. Prema njoj, mi smo kulturna i svakojaka duhovna provincija – Zapad ili Istoka, svejedno; blaze rečenice ambasadori koji prodaju zapadnu kulturu Istoku i obratno; i taj nam je udes dosudjivo vjek vjek. Efektno modernizovana pre nekoliko godina, ona i danas ne sustaje. Sav naš predak naše literature i umetnosti – tvrdi ona – sastoji se u smanjivanju zakašnjavačja za velikim kulturama. Dok smo ranije za svetom i svetskom momom zaostajali po pedeset godina, sad zaostajemo svega petnaest. Ili, isto to samo malo drugačije: za razliku od starih vremena kad smo kopirali drugorazredne uzore, u poslednjem vremenu smo se uzdigni dole da krademo prvorazredne. To u srži nije tačno; nažalost, mi se često ponosamo kao da jeste. Krivo je neosećanje mera koje vodi do veoma karikaturalnih praktičnih situacija.

Pošto nam u kulturi odistinski nedostaju mnoge pretpostavke koje treba da se podrazumevaju, mi smo krajnje nestrpljivi. Otud svaki pokušaj na tom polju proglašava se za poslednju šansu od koje nam zavisi čitava naša subdina. Specijalno što se tiče izlaska u svet – koji se medju nama uporno zamišlja kao povezivanje na nekoj stvarno postojecu hijerarhijskoj ljestvici vrednosti za večnost. Umesto da ga uporedimo sa iznošenjem robe na svetsku pijacu kulture gde imamo da se uverimo, uprkos predrasudama, da nam se glas može čuti izvan državnih granica, u jednom pristojnom horu; i zatim opet da se okrenemo užem kontekstu naše zemlje, u kome jedino ta naša umetnost deluje integralno. Napravio se potpun haos u ovom pogledu. Precenjuje se svaki međunarodni „uspeh“. Čak i slikarski festivali, čak i u svakom turističkom mestu Italije ima po nekoliko godišnje, označavaju se kao prilike za izuzetnu afirmaciju naše umetnosti. Ima manje drastičnih viđova, — razlike je ipak samo u stepenu, ne u kvalitetu. Recimo, izvesni umetnici od vrednosti stekli su kod nas stvarno priznanje tek posle nastupa u inostranstvu ili u tesnoj vezi s njim. To podjednako važi za Miroslava Cangalovića, za Miodraga Bulatovića i za zagrebački crtani film. Ali, kamo sreće kad bi

dragotrsat:

četiri grupe, 1960

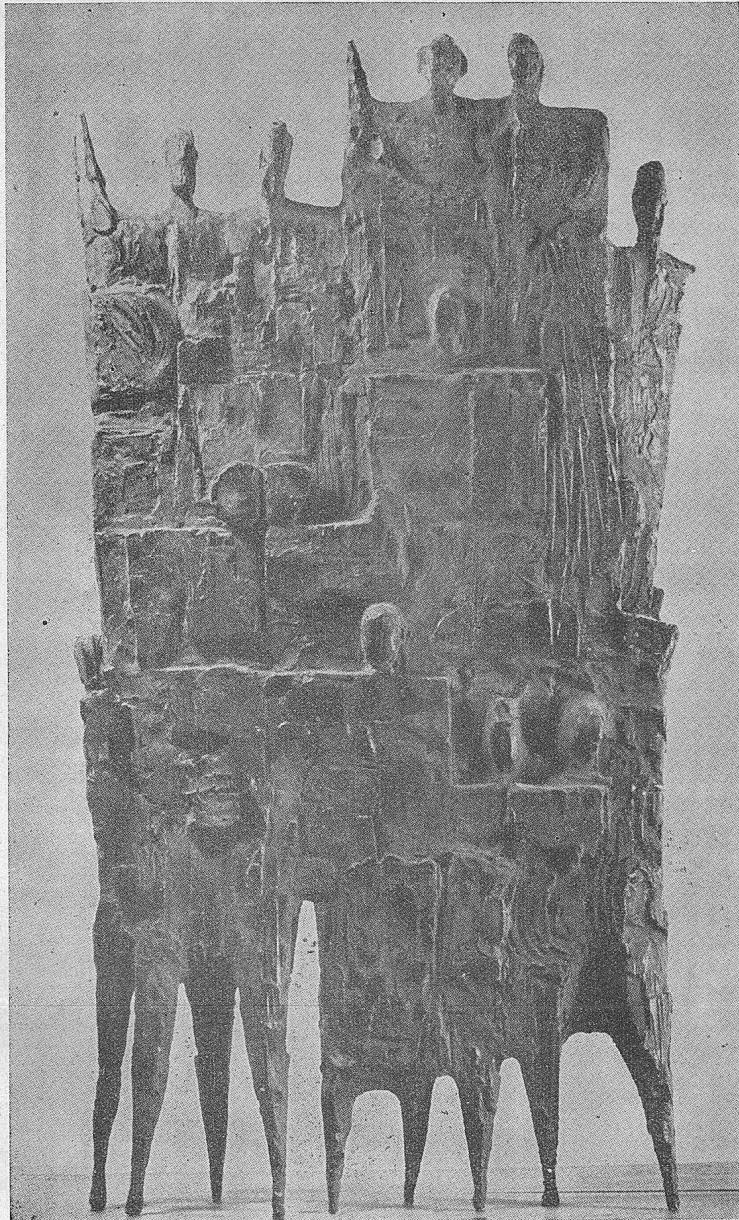
smo makar umeli da svetu po-kažemo sva svoja bolja i karakteristična ostvarenja. Vrlo je uputno razmisljati o tome, na primer, kakvu literaturu mi šajemo u inostranstvu da predstavljamo našu zemlju za koju se svet interesuje u prvom redu zbog njene nove političke i društvene strukture. Literarna globalizacija puti, nagona, nabijanja na kolac, primitivističkog ludila, ili seoska sociološka hronika-fikcija, — ona je nas najvažniji izvozni artikli. A imamo, valjda, i drukčije. Naravno, ni govor o tome da smo bili u stanju, da to jesmo i danas, da svet obavestimo o svojim rezultatima u teorijskoj i praktičnoj borbi sa socijalističkim realizmom, iako tu niko nije tako daleko odmakao kao mi. Interesovanje za Jugoslaviju mi nismo iskoristili čak ni za taj ambasadori posao (u najboljem smislu, doduše) da u stranim zemljama, zbilja objektivno, predstavimo tako značajne pisce kakvi su Babel, Piljinjak, Pasternak, Leonov, Solohov, dosta su to činili, na sasvim sumnjiv način, ruski emigranti i politički reakcionari, ili dogmatičari.

Na kraju krajeva, sve ovo ne bi bilo važni podaci da ovakvih kolonijalističkih repova nema i u samom umetničkom stvaralaštvo. Ljudi se boje da neće doći do trajnih određenja čovekovih, plaše se da će svaka konkretnost automatski povući zamerku za lokalizam, za bavljenje inferiornim sfarama čovekove egzistencije i sl. Osim toga, prenošenje tudižnih iskustava ponekad je puno strahopoštovanja, mada se ne može još uvek integralno izjednačiti sa prostim prevzavanjem.

Sa kolonijalizmom dakle, valja dovoditi u vezu redovanje pravnih opštosti, odnosno primitivističkih bizarnosti u našoj literaturi.

Ne malu zbrku unosi u čitavu situaciju proces profesionalizovanja umetnika, prvenstveno književnika, proces koji se odvija paralelno sa razvojnom divergencijom čitave naše kulture. Posle osnovnih administrativnih socijalističkih mera (osiguranja i penzije), koje obezbeđuju pristojniji socijalni status umetnika, mi sada prvi put u svojoj istoriji imamo relativno brojnu grupu ljudi koji uglavnom žive od svog umetničkog rada ili od njemu bliskih aktivnosti. Jasno je što su odmah tu i neizbežne dečje bolesti: zatvarači umetnika, u profesionalne krugove, grupašenja i grupaški interesi (mislim pre na film nego na književnost), pitanje odnosa sa izdavačem i kupcem, pitanje sinekura itd. Sama sobom profesionalizacija nije veliki razlog kod nas; ona se ne ogleda

Sveta LUKIĆ

Drago TRŠAR

figure u perspektivi, 1958

PROGNANI ANDJEV LETA

Večernje pevanje petlova donelo je sutradan oblake i kišu i nekakvi metali padaju s neba na moj prag. Ja, prognani vodom.

Ali sada zvončića nema. Nema ni zetjev ali sada tragovi da se punu doše s neba na moj prag. Ja, prognani vodom. Stojim kao napušteno dete usred razoružane prirode. Semena su rodila nova semena i sada će cele zime da čute. Mnogo brodova koji su čekali na pustom neplodnom pesku poduhvatila je plima nadloših voda; u trnju su ostale moje pesme i skitničke cipele pa sada kao pravo navušeno dete berem pećurke po kiši, tu moju cigansku žetu, i palim vatru u napuštenim trilima. Poljubio sam jedan list i cela šuma je zadrhala. Mleko i trave su presušili, moja bosa ljubav me je napustila.

Ispod planine porubljene vetrovima se sojke i šarene pastirice ljušte seme sunčakata i zavijen u crni velenac kao duh na pada u gnezda. Ovo su slike jednog odlazim u srce šume da zapalim sveću nevinog deteta koje zviždeći izlazi iz kuće za dušu vuka. Organizmi i siluete jesenjih i ide u štetu dalje od zaselaka ogradijenih kačunaka, na čijoj sam toplost krovu moje trnješu sa kojeg vrapići pokrunjeni od hladne oružje, mrznu. Puževi su zamrznuti, rose noče gledaju belo sunce koje sedi pušći ispijene. Svi izlaze sa kišobranima i ne cigaru na fosfornom panju razljujanom znaju kako da se pozdrave. Kao da smo u drugoj zemlji. Izvori imaju moju burnu vodu koje su došle ko zna od kuda. Suma je bila zakićena zvončićima stada, sliku, letnje fatamorgane, tablice sa svim glavom,

računima mojih gladovanja, gostoljubije cveća i kamena. I ove jeseni će naprednuti kultura u gradovima i ja ću doći u grad da postanem čovek i sreću one koji sa toplim hlebom i pićem pod miškom beže da se sakriju na dno noći da bi tužili nad svojim pepelom. Treba li da se čuti u ovoj jeseni, prognani andjele leta, kada mora da se nadje pribrežite u gradu i da se zastite snovi. Tamo gde je pala zvezda nalazim žutu boju i sa jednim belim kanclaričkim listom i jednom čašom letnje vode povući ću se u kolibu, u seno plevnjaka, jedinog nasledstva moje krvne loze, a slikam andjele i lepote žita i letnjih buba.

Neposlušno dete potčinjeno je samo igrama i vetrovitim danima koji se vrta kao dјavola i osećanje; postoji lepota zglob crvene jabuke, moja hrana. Odraslija deca koje plaču i deca, postoje i izvori na putu grade brod od žireva i polaze u lov na ka svojim morima. O, spavati kao cvet na nežnosti. Pretvorio sam se u jednu veliku terasama, po tavanim gradskim i slušati notu i zaboravio sam na mnoge dužnosti. buku saobraćaja i tražiti konja za bekstvo. Tanki pokrivač od ljubičastih perunki Sve moje bogatstvo povukao sam iz se-ostavio sam u baštama Železne Reke, zavorio sam čak i da previjem rane. Sve progostovo. Istog dana nećemo umrijeti. zbog toga jer sam se ovog leta udvarao Mrtvi i živi produžimo da se tražimo. jednoj školici kraj Jezera. Srce sam za-kopao u pesak i sada tamо kraj Jezera luta moja mala Ofelija. Da li nam je tako sudjeno, da nemamo ni sna, ni krova nad

Pobunjeni andjele, šareni se Šar-Planina od snegova a ti si poslednji bos putnik leta, poslednji veliki ljubavnik, osudjen na hleb i vodu. Andjele pred zakonima, završilo se leto sve se okrenulo naopako. Nema vremena. Andjeli žive brzo, ali andjeli vaskrsavaju svakog leta i njihov plać je ljubavan. Nema vremena. I oni što lete nemaju vremena. Imao sam samo leto i oznjenu košulju prodata sam da bih pošao k njoj. Bilo je leto kada je moglo da se pobegne od kuće, da se spava između plodova, kada sam mogao slammim šeširom da pozdravim moju pticu na plažama. Jezero, zdravo. Bela kćeri Jezera, zdravo.

Ne znam šta će se desiti sa mnom. Doploviti u vetrovitim danima koji se vrta kao dјavola i osećanje; postoji lepota zglob crvene jabuke, moja hrana. Odraslija deca koje plaču i deca, postoje i izvori na putu grade brod od žireva i polaze u lov na ka svojim morima. O, spavati kao cvet na nežnosti. Pretvorio sam se u jednu veliku terasama, po tavanim gradskim i slušati notu i zaboravio sam na mnoge dužnosti. buku saobraćaja i tražiti konja za bekstvo. Tanki pokrivač od ljubičastih perunki Sve moje bogatstvo povukao sam iz se-ostavio sam u baštama Železne Reke, zavorio sam čak i da previjem rane. Sve progostovo. Istog dana nećemo umrijeti. zbog toga jer sam se ovog leta udvarao Mrtvi i živi produžimo da se tražimo.

Radovan PAVLOVSKI

S makedonskog preveo
Vlada UROŠEVIĆ